

Р.В. Яковенко, к.е.н., викладач

Кіровоградський національний технічний університет

Інституціональні фактори становлення сучасних грошей

Стаття розкриває неекономічні чинники формування та становлення сучасних грошей, зокрема суспільно-історичні, еволюційні, психологічні, правові та світоглядні, які характеризують зміни не лише у грошовому обігу, а й дають уявлення про розвиток суспільства в цілому.
гроші, товар, вартість, обіг, міра вартості, електронні гроші, грошовий обіг

Гроші, як засіб економічних стосунків, платежу та збагачення, розвивалися разом із людством, його суспільними відносинами і світоглядними уявленнями. Вони пройшли складний шлях еволюції: від елементарних предметів обміну – до сучасної, захищеної десятками елементів валюти. Разом зі зміною матеріальної форми грошей змінювалось і психологічне ставлення людини до них.

Нам відомо, що гроші завжди бавили людину з самого часу їх виникнення. Використання грошей-товарів – явище, яке ніколи не зникало, хіба що змінювалося залежно від попиту, території, потреб, дефіциту тощо. Проблема їх використання посідає важливе місце в життєдіяльності кожного суб'єкта господарювання, починаючи від держави до окремої людини.

Засновники класичної політичної економії дійшли висновку, що виникнення грошей зумовлено труднощами безпосереднього обміну продуктами праці. Коли виробники тільки почали одержувати надлишки продуктів своєї праці та хотіли їх обміняти, зробити це було досить складно: бажання двох суб'єктів ринку щодо обміну споживними вартостями не збігалися.

Потреби ринку в забезпеченні ефективного обміну та його вимоги до грошей поступово стали настільки важливими, що спричинили розмежування природної споживної вартості грошового товару – здатності задовольняти певну потребу людини і його специфічної споживної вартості – здатності задовольняти потреби ринку в засобах обігу, збереження вартості тощо. Виникнення та розвиток грошей – це тривалий еволюційний процес, зумовлений стихійним розвитком товарного виробництва та обміну.

Визначення походження грошей не заперечує ролі раціонального фактора в їх творенні, передусім ролі держави. Завдяки своїй суспільній природі і надзвичайно важливим економічним та соціальним функціям, гроші й держава існують у тісному взаємозв'язку і взаємовпливі. Проблему природи сучасних грошей не розв'язано, обґрунтовані концепції не здобули належного суспільного визнання.

Гроші пройшли складний процес розвитку, проте історичний аналіз засвідчує, що вони не відразу стали такими, якими ми знаємо їх сьогодні. Соціальна і культурна система визначає перехід до металевих грошей. Спочатку, це були певні стандартизовані предмети, зроблені з металу (ножі, сокири, мотики, кільця, пруті тощо) – із заліза, міді, свинцю, бронзи, олова. З розвитком технологій і відкриттям інших металів поступово стало цінуватися золото, яке, на відміну від інших металів, завжди залишається чистим і

не змінюється. Перехід до золота став одним із факторів утворення нової системи соціально-культурних відносин, які супроводжувалися процесом виникнення держав. Поява грошей пов'язана з еволюцією ринку. Посередник, якій діє на ринку, надає перевагу тим товарам, на яких він розуміється, на яких спеціалізується і які сподівається з вигодою продати.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковий аналіз походження та природи грошей зроблений визнаними авторитетами політичної економії – А. Смітом, Д. Рікардо, К. Марксом – довів безпідставність раціоналістичної концепції. Адже гроші в їхніх найпростіших проявах виникли на ранніх ступенях розвитку суспільства, коли ні фактор взаємної домовленості, ні державна влада не могли відігравати істотної ролі у формуванні економічних відносин, тим більше конституювати таку складну їхню форму, як гроші.

В Україні окремі аспекти цього питання досліджено А. Чухном, А. Гальчинським, В. Лагутіним, В. Прядком, В. Ільїним, А. Демківським, П. Єщенком, Ю. Палкіним, Л. Рябініною. У працях зазначених вчених наголос робиться на аналізі виключно економічних факторів еволюції грошей та їх суспільної ролі, проте сучасні тенденції інституціоналізації суспільного життя вимагають розгляду і неекономічних чинників становлення сучасних грошей.

Метою цієї статті є розгляд еволюції форм грошей, видів сучасних грошей, їх походження та сутності у поєднанні із суспільним світосприйняттям, змінами у суспільному житті.

Питання становлення грошей безпосередньо пов'язане з процесом формування вартості праці – так, будь-яка діяльність людини еволюційно вимагала оцінки своєї діяльності, що характеризує не лише значення та роль праці у житті людини, а й власну потребу її оцінки. При цьому визначальним фактором оцінки вартості праці був не рівень її продуктивності, а класова приналежність – так, праця (а точніше сказати будь-яка діяльність, навіть бездіяння) дворян, духовенства або керівників держави вважалась набагато важливішою, а відповідно такою, що потребує вищої оплати, ніж діяльність простих громадян. Поступове становлення розгорнутої форми вартості та підвищення суспільної продуктивності праці вимагало формування відповідного товару, який би забезпечував потреби не лише обігу, а й можливості їх безпосереднього використання для задоволення особистих потреб. Так, виникло перше визначення сутності грошей. Гроші – це специфічний товар, який виконує функцію загального обмінного еквівалента, на підставі якого вимірюється вартість усіх інших товарів [11, с. 37]. Зараз гроші – це вже не товар, хоча на необхідності повернення до золотого стандарту наголошував Рональд Рейган у своїй передвиборчій програмі.

Товарна форма грошей була сформована у відповідності до внутрішнього усвідомлення потреби корисності грошей, тобто можливості використання грошей саме тут і саме зараз для задоволення певних потреб. Проте, більшість вимог населення того часу була відносно універсальною, що визначалось низьким рівнем розвитку виробництва та обмеженою, в силу низки факторів, культурою споживання. У свою чергу ці відносно стандартизовані потреби визначались територіально-географічними, національними та природно-ресурсними особливостями певних територій. Озброєння Діомеда, як зазначав Гомер, коштувало тільки 9 биків, а озброєння Главка коштувало 160 биків [15, с. 468]. При цьому те, що використовувалось як гроші в одній країні, або на одній території могло не становити ніякої цінності для жителів інших земель. Отже: виникнення грошей переслідувало не лише забезпечення потреб обігу та обміну товарами, а й можливість задоволення особистих потреб їх власників.

А. Гальчинський пише, що „гроші за походженням – це ... не просто товар, а носій певних суспільних відносин” [1, с. 10], враховуючи низку традиційних та правових норм.

Л. Рябініна зазначає, що „якщо економіка – базис держави, а держава і право – її надбудова, то зрозуміло, що економічна теорія повинна бути основою державного законодавства” [17, с. 10]. Натомість, прийняте тлумачення співвідношення економічних категорій „ліквідність” та „гроші” не є досконалим. На відміну від поширеної ілюзії, гроші не є абсолютно ліквідним товаром, оскільки самі не спроможні задовольнити будь-яку потребу людини, крім естетичної та інформаційної. Для обміну грошей на товар потрібен певний час, а також наявність сукупності людей, які визнають їх власне грошима.

Упродовж століть постійно змінювалися форма і зміст грошей, і сьогоднішній їхній стан не є завершальною фазою. Загальний процес еволюції форми грошей схематично показано на рис 1.

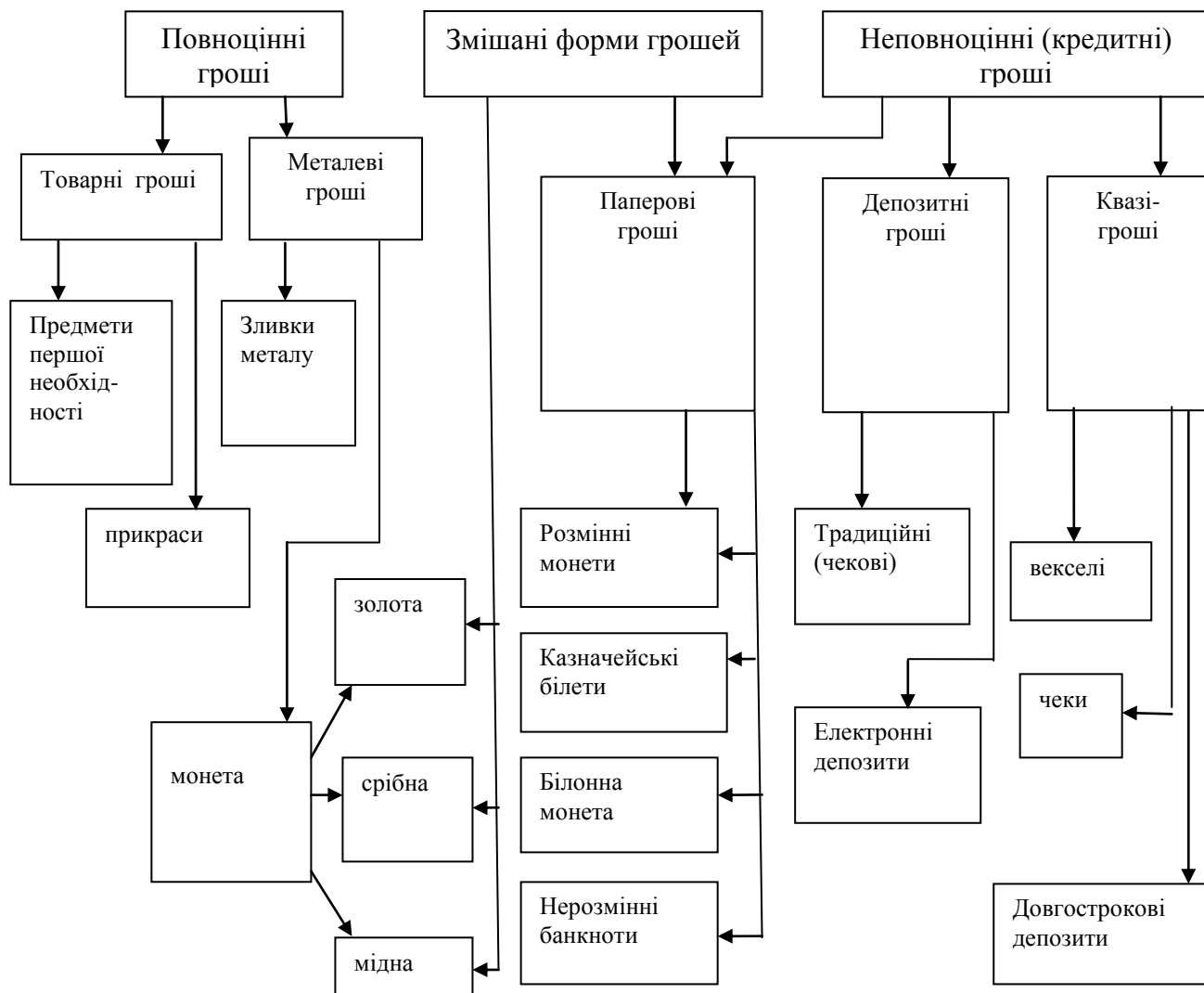

Рисунок 1 - Схема еволюції форм грошей [5, с. 41].

Також цю дискусію не можна продовжувати без розуміння того, що варто відносити до основних потреб людини. Сьогодні вже неможливо розглядати їх відокремлено від послуг мобільного зв'язку, користування комп'ютером та Інтернетом. Знову таки, що слід вважати предметами розкошу – тривалу якісну освіту чи коштовну нерухомість? Поява таких підходів і тлумачень свідчить про широту сприйняття

людиною поняття добробуту, тобто про розвиток людського потенціалу, одночасне поєднання матеріальних потреб та усвідомлення ролі особистого зростання [12, с. 29].

До визначення суті грошей, зокрема визнання їх товарної природи, ставлення до них як до реальної цінності, як носія капіталу, як об'єктивної складової відтворювального процесу, дає можливість істотно зблизити наукові позиції щодо практики використання грошей в ринковій економіці [10, с. 155]. Навіть розглядаючи капітал, позичений під проценти, що, як правило, виступає у формі грошей, А. Сміт залишається вірним трактуванню капіталу як речей (засобів виробництва) [15, с. 420]. Він пише, що позичальнику потрібні не гроші, а вартість грошей або товари, які можна купити за них [16, с. 268].

Протягом тисячоліть грошима виступали товари в натурально-речовій формі, передусім це були золото і срібло. Будучи звичайними товарами вони визначали і товарну природу грошей. Гроші є товаром самі по собі, по своїй суті, за своїм місцем в економічних відносинах. Вони набувають особливої вартості, яка формується в процесі обігу і може існувати паралельно з внутрішньою вартістю того матеріалу, з якого вони виготовлені. Можливість формування такої вартості грошей створила основу для відокремлення явища грошей від конкретного товарного носія.

Проте, поява грошей сприяла розвитку торгівлі, зокрема у Лідії. Так, запровадивши металеві гроші, Крез налагодив новий спосіб нагромадження порівняно з домінуючим у той час – войовничим. Багатство Креза зростало, таким чином, не завдяки завойовництву, а завдяки торгівлі [7, с. 70]. Так, з моменту їх появи, гроші позитивно вплинули на суспільну свідомість, зменшили кількість війн та озброєних конфліктів.

Гроші, у відповідності до теорії людського потенціалу, на відміну від інших чинників інституціоналізації мають відігравати виключно економічні функції: слугувати визнаним мірилом, засобом нагромадження та обігу. Вони не мають бути метою життя людини, причиною злочинів та будь-яких ускладнень. Соціально-психологічна роль грошей має бути знижена в процесі формування свідомого суспільства [12, с. 27]. Негативними наслідками соціально-психологічного сприйняття сучасних грошей, як засобів обігу позбавлених реальної вартості є прагнення до нагромадження звичайних папірців, перетворення життєвої мети окремих особистостей на тезаврацію абсурду.

На певному етапі розвитку товарного виробництва з'являються паперові гроші – грошові знаки, які замінюють в обігу дійсні гроші, тобто золото й срібло, і наділені примусовим номіналом. В. Ільїн стосовно цього пише: „щоб цілковито замінити гроші, матеріал не може бути просто предметом – для цього потрібна особлива соціальна і культурна система” [7, с. 69]. Виникнення паперових грошей було б неможливим без поширення паперу, тобто їх поява характеризує новий щабель технологічного розвитку суспільства.

У сучасних умовах поширеними формами кредитних грошей є векселі, банкноти, чеки, електронні гроші, кредитні картки. Сформувавшись як загальний еквівалент, гроші поступово перетворились у форму носія капіталу і набули здатності давати своїм власникам безпосередньо, без обміну на звичайні товари, додатковий дохід через надання їх у позички. Це істотно розширило сферу їх використання і підвищило роль у розвитку економіки. Тому сучасна наука чітко розрізняє поняття „гроші як гроші” і „гроші як капітал” [10, с. 156].

Під функцією грошей мається на увазі конкретне призначення їх в економіці, в забезпеченні руху вартості в процесі відтворення. Виділяють 5 функцій грошей: міра вартості, засіб обігу, засіб платежу, засіб нагромадження вартості, світові гроші.

У перших 4-х функціях гроші обслуговують рух вартості на внутрішньому ринку, а в 5-й – на світовому ринку. Всупереч законам економіки, китайський юань, незважаючи на найвищі темпи зростання ВВП Китаю, не виконує функції світових

грошей через їх обмежену поширеність, що є черговим інституціональним чинником їх функціонування.

Епоха товарних грошей вимостила шлях для паперових грошей. Перші відомості про паперові гроші знаходимо в оповіданні італійця Марко Поло, який мандрував Сходом протягом 24 років (1271-1295 рр.). Приблизний зміст його повідомлення такий [6, с. 47]: „великі аркуші паперу розрізають на шматочки різної величини. Найменші з них коштують один динарій, наступні – відповідають 3, 5, 10 венеціанським срібним грошам. Виготовлення паперових грошей відбувається з великими церемоніями, ніби вони виготовляються з чистого золота або срібла. На кожному шматочку паперу кілька чиновників ставлять свої підписи та печатку, а потім ще особливий чиновник прикладає печатку великого хана. Такі гроші розповсюджувалися по всій провінції, що підвладні богдыхану, і використовуються як засіб обігу. Під страхом смерті ніхто не мав права відмовитись їх брати. Якщо у будь-кого порвався або зіпсувався „папірець”, то він звертається прямо до банку і там обмінює його на новий, але за це з нього беруть 3%”. На відміну від інших соціальних благ гроші набувають цінності в силу соціальної умовності; ми наділяємо їх непрямую цінністю не за їхню безпосередню цінність, а за те, що на них можна купити товари [14, с. 59-60]. Відтак обіг паперових грошей визначається не лише їх економічною доцільністю, а й юридичними нормативами та суспільним сприйняттям.

Паперові гроші – це не результат волі чи бажання держави, а об’єктивний продукт історичного розвитку товарно-грошових відносин. Важливою ознакою паперових грошей є їх несталість та поступове знецінення, що зумовлене такими причинами: відсутністю власної вартості паперових грошей; недовірою до держави-емітента; дефіцитом державного бюджету та незбалансованістю платіжного балансу країни [5, с. 49]. Недовіра – це ніщо інше, як психологічний фактор, який безпосередньо визначає обсяги споживання та заощадження.

Сучасні паперові гроші належать до епохи грошей, що розвиваються на кредитній основі. Кредитні гроші – це неповноцінні знаки вартості, які виникли на основі кредитних відносин. Вони виражають право на матеріальні блага, на визначену частку національного багатства, яка тимчасово не реалізується їх власниками, а передається іншим суб’єктам [5, с. 50].

Кредитні гроші пройшли таку еволюцію: вексель, банкнота, чек, депозитні та електронні гроші. Але не варто плутати поняття „паперові” та „кредитні” гроші. Перші впливають з функції грошей засобу обігу, а другі – з функції „засіб платежу”. Крім того, паперові гроші можуть вільно вводиться в обіг внаслідок розпорядження держави або центрального банку, існування ж кредитних грошей вимагає високого рівня довіри суб’єктів економічної діяльності один до одного, що стає можливим внаслідок зростання рівня порядності економічних відносин, зменшення обсягів шахрайства.

Подвійне забезпечення „класичної” банкноти гарантувало їй надійність, стали вартість, високу еластичність обігу. Видаючи позички під заставу чи дисконт векселів, банк збільшував кількість банкнот в обігу, а після оплати векселів банкноти поверталися до банку, що забезпечувалося строковістю і безспірністю комерційного векселя. Період „класичної” банкноти закінчився з повним припиненням її розміну на золото, після світової кризи 1929-1933 рр.

На етапі державно-монополістичного капіталізму зазнав деформації і механізм автоматичного регулювання емісії банкнот на основі вексельного забезпечення. Передусім поряд із комерційними векселями стали ширше використовувати казначейські векселі та облігації державних позик для забезпечення випуску банкнот.

Сучасні банкноти зберігають кредитну основу і їх рух визначається закономірностями обігу паперових грошей. Можна виділити два основні канали емісії сучасних банкнот:

~ банківське кредитування господарських суб'єктів, що забезпечує зв'язок грошового обігу з динамікою суспільного відтворення;

~ банківське кредитування держави, коли банкноти емітуються замість державних боргових зобов'язань.

Наступним кроком еволюції грошей стали електронні гроші – абстрактна назва грошових коштів, які використовуються їхніми власниками на основі електронної системи банківських послуг [5, с. 63]. Обіг „електронних грошей” здійснюється шляхом поступки права вимог до емітента й породжує зобов'язання останнього у розмірі пред'явлених „електронних грошей”. Облік грошових зобов'язань здійснюється в електронній формі на спеціальному пристрої. Електронні гроші з економічної точки зору – це платіжний інструмент, який поєднує властивості як безготівкових грошей, так і традиційних інструментів платежів, це електронне збереження грошової вартості з допомогою технічного пристрою для здійснення платежів не лише на адресу елемента, а й на адресу інших учасників.

Матеріальна форма „електронних грошей” представляє інформацію в електронній формі, що знаходиться у розпорядженні власника і зберігається на спеціальному пристрої, як правило на диску персонального комп'ютера або на мікропроцесорній картці. Електронізація грошового обігу була обумовлена подальшим проникненням інформаційних технологій у повсякдення, зародженням та поступовим поширенням п'ятого технологічного укладу. Це призвело до пришвидшення розрахунків та спрощення механізму оформлення та отримання кредиту, але узалежнило грошовий обіг не лише від суто людських факторів, а й від технологічного чинника, варто згадати лише так звану електронну „Проблему – 2000”.

Після відновлення української національної державності в 1917 році постала необхідність випускати власні гроші. Це були перші паперові гроші, на яких зображено державний герб України – тризуб і написи українською мовою. Загалом було випущено в обіг 532 500 білетів на суму 53 250 000 крб. Згодом в обігу з'явилися купони номіналом 10, 25, 50, 250, 1000 крб. Згідно із законом УНР від 1 березня 1918 року основною грошовою одиницею стала гривня, яка дорівнювала половині крб. і ділилася на 100 шагів. Вартість однієї гривні становила 8,712 частки щирого золота. Керівництво грошовою системою у цей час здійснював міністр фінансів за допомогою двох державних установ – Українського державного банку та держскарбниці [10, с. 168-169]. Протягом 1917-1920 рр. поряд із державними грошовими знаками дуже поширилося місцеве „грошотворення”, як своєрідне і самостійне явище. Велику кількість у цей час становили приватні, або внутрішні бони, які об'єднували випуски заводів, фабрик, різних установ, громадських організацій, приватних осіб тощо. Випуск місцевих (заводських) грошей – це продовження ідеї української незалежності, доведеної до тотального абсурду, що характеризується не лише незнанням економічних законів та неспроможністю спрогнозувати їх наслідки, а й відвертим порушенням державницьких позицій.

Незважаючи на все зазначене, нещодавно у Дніпропетровську на деяких заводах мало місце щось на зразок введення внутрішніх розрахункових одиниць, що було зумовлено складним фінансово-господарським станом та наявністю на складах певних запасів продукції широкого вжитку. Так, замість заробітної плати робітники цих підприємств отримували талони, за якими вони могли отримати потрібну продукцію безпосередньо на місці роботи. Така практика, хоча й дозволяє уникати суттєвих

проблем протягом певних періодів часу, створює небезпечний прецедент, приклад, та закладає основи для подальшої тінізації економіки.

Під час існування трьох політичних режимів з різними урядами українська валюта в цілому успішно виконувала свої функції і водночас була своєрідним символом національної державності. За цей час було випущено українських грошей на суму 19,5 млрд. грн., а в обігу перебувало 24 різних паперових грошових знаків.

Проголошення незалежності України в 1991 році, одразу поставило питання щодо перетворення економіки із частини народногосподарського комплексу колишнього Радянського Союзу в національну економіку та створення власної грошової системи [15, с. 559]. Але, між моментами набуття незалежності та створенням власної грошової одиниці минуло 5 років! Непевність і нерішучість грошово-кредитної політики у 1992-1994 рр. не тільки затримала рух України до утвердження ринкової економіки, а й спричинила величезні витрати [15, с. 562]. Наслідком цього є те, що гривня не є сьогодні повноцінними грошима, і не виконує сьогодні всіх функцій грошей, зокрема міри вартості при купівлі житла чи нерухомості, та світових грошей в процесі міжнародної економічної взаємодії.

Сучасні гроші спроможні негативним чином впливати на психіку, формуючи задоволення як від витрачання грошей, так і від їх нагромадження, що суперечить принципам економіки. Так, психологічний закон суб'єктивної вартості грошей Буффона стверджує, що вартість грошей дорівнює їх зворотній величині і визначається за формулою [13, с. 130-131]:

$$C = 1 / a - 1 / a + v$$

де C – одиниця вимірювання суб'єктивного задоволення
 a – кількість грошей, що знаходиться у розпорядженні
 v – приріст грошових коштів, які є у розпорядженні

Гроші відіграють важливу роль у житті людини та її соціальному розвитку. Людство, на жаль, не має остаточної відповіді що ж таке гроші. Це пояснюється тим, що постійно змінювався характер суспільних відносин, тривав еволюційний процес. Гроші пройшли досить тривалий еволюційний процес від самих простих грошей того часу, таких як шоколаду, мигдалю, ячменю, солі, цукру, тютюну, хутра до сьогоднішніх паперових, електронних, металевих та інших грошей.

Природа грошей визначається їх походженням. Виникло воно внаслідок стихійного виділення та виконувало роль загального еквівалента. Потреби ринку в забезпеченні ефективного обміну та його вимоги до грошей поступово стали настільки важливими, що спричинили розмежування природної споживної вартості грошового товару – задовольнити певну потребу людини, а також ринку в засобах обігу, збереження вартості тощо.

Отже, гроші – це економічна категорія ринкового господарства, особливий носій абстрактної вартості, що має властивість обмінюватися на будь-який товар, тобто слугує загальним еквівалентом при вираженні вартості всіх інших товарів і формується під впливом суспільно-історичних, технологічних, юридичних та інших інституціональних факторів.

Подальша наукова розробка обраної для дослідження концепції дозволить спрогнозувати можливі форми грошей у майбутньому на підставі аналізу наявних тенденцій і закономірностей у різних сферах суспільних відносин. Також це надасть можливість, урахувавши наведений вище матеріал, уникнути гіпотетичних ускладнень у сфері грошового обігу та в процесі подальшої трансформації грошової системи.

Список літератури

1. Гальчинський А. Теорія грошей : навч. посіб. / А. Гальчинський. – К. : Основи, 1998. – 415 с.
2. Гальчинський А. С. Економічна теорія : підруч. / А. С. Гальчинський, П. С. Єщенко. – К. : Вища шк., 2007. – 503 с. : іл.
3. Гальчинський А. С. Основи економічних знань : навч. посіб. / А. С. Гальчинський, П. С. Єщенко, Ю. І. Палкін. – К. : Вища шк., 1998. – 544 с. : іл.
4. Гальчинський А. С. Основи економічної теорії : підруч. / А. С. Гальчинський, П. С. Єщенко, Ю. І. Палкін. – К. : Вища шк., 1995. – 471 с. : іл.
5. Демківський А. В. Гроші та кредит / А. В. Демківський. – К. : Дактор ; Вира-р., 2003. – 528 с.
6. Гроші та кредит : підруч. [за ред. проф. Б. С. Івасіва]. – Тернопіль : Карт-бланш, 2000. – 510 с.
7. Ільїн В. Еволюція грошей : від засобу обміну – до загальної міри цінностей / В. Ільїн // Вісник Національного банку України. – 2009. – № 4. – С. 68-71.
8. Лагутін В. Д. Гроші та грошовий обіг : навч. посіб. / В. Д. Лагутін. – К. : Товариство „Знання”, КОО, 1998. – 169 с.
9. Прядко В. В. Історія грошей і кредиту : підруч. / В. В. Прядко, М. М. Сайко. – К. : Кондор, 2009. – 508 с.
10. Енциклопедія банківської справи України / Редкол. : В. С. Стельмах (голова) та ін. – К. : Молодь; Ін Юре, 2001. – 608 с. : іл. + вкл. 88 с.
11. Яковенко Р. В. Основи теорії економіки для технічних спеціальностей : навч. посіб. / Роман Яковенко. – Кіровоград : „Поліграф-Сервіс”, 2009. – 120 с. : іл.
12. Яковенко Р. В. Дія економічних законів в теорії людського потенціалу / Роман Яковенко // Розвиток економічної думки : зб. наук. праць. – 2010. – Вип. 3. – С. 22-31.
13. Яковенко Р. В. Технології продажу товарів / Роман Яковенко. – Кіровоград : 2003. – 212 с.
14. Самуельсон П. Економіка : підруч. / П. Самуельсон. – Львів : Світ, 1993. – 496 с.
15. Чухно А. А. Твори : у 3 т. / НАН України, Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, Наук.-дослід. фін. ін-т при М-ві фін. України / А. А. Чухно. – К., 2006. – Т. 1 : Становлення і розвиток ринкової економіки. – 592 с.
16. Антология экономической классики : в 2-х т. [Предисловие И. А. Столярова]. – М. : МП „ЭКОНОВ”, 1991. – Т. 1. – 475 с.
17. Рябініна Л. Дискусійні питання щодо форм сучасних грошей / Л. Рябініна // Вісник Національного банку України. – 2009. – № 6. – С. 10-13.

Р. Яковенко

Институциональные факторы становления современных денег.

Статья раскрывает неэкономические факторы формирования и становления современных денег, а именно: общественно-исторические, эволюционные, психологические, правовые и мировоззренческие, которые характеризуют изменения не только в денежном обращении, но и дают представление о развитии общества в целом.

R. Yakovenko

Institutionally factors of contemporary money establishing.

The article discloses the uneconomic factors of forming and establishing of contemporary money, such as socially-historical, evolutionally, psychologically, juridical and world outlook, which characterizes the changes not only in a money turnover, but gives an imagination of human society development at all.